

1956–1959 m. repatriacija iš Lietuvos SSR ir Lenkijos LR saugumas

XX a. šeštojo dešimtmečio viduryje po Lenkijos Liaudies Respublikos valdžios atstovų sėkmingų derybų su Sovietų Sąjungos vadovybe buvo atnaujintas repatriacijos iš SSRS į LLR procesas. Pirmiausia jis apėmė represuotus, daugiausia lenkų tautybės asmenis, kurie jau buvo atlikę paskirtą bausmę arba paleisti iš įkalinimo vietos anksčiau laiko. Visi jie siekė išvykti į Lenkiją. SSRS vadovybė sutiko išleisti apie 9 tūkst. tokių asmenų.

1956 m. repatriacijos procesas apėmė ir vakarines SSRS respublikas, tarp jų ir Lietuvą. Pagal SSRS vidaus reikalų ministro 1955 m. gruodžio 24 d. instrukciją išvykti į Lenkiją galėjo iki Antrojo pasaulinio karo pradžios Lenkijos piliečiais buvę lenkai ir žydai su šeimomis, Lenkijoje turintys artimų giminaičių (tėvai, sutuoktiniai ir pan.). Vėliau repatriacijos sąlygos buvo liberalizuotos ir reikalavimo turėti Lenkijoje giminaičių nebeliko.

1956–1959 m. iš Lietuvos SSR į Lenkijos LR išvykti panoro 53 291 asmuo. Iš jų

97,5 proc. gavo leidimą išvykti. Intensyviausiai iš Lietuvos buvo repatriuojama 1957–1958 m., kai išvyko apie 35 tūkst. asmenų. Ilgo proceso metu iš Lietuvos SSR repatrijavo daugiau kaip 48 tūkst. asmenų (iš viso į Lenkiją iš SSRS atvyko apie 250 tūkst. asmenų).

Repatriacijos procesu nuo pat jo pradžios domėjosi tiek SSRS, tiek LLR saugumo struktūros. Sovietinio saugumo darbuotojus domino antisovietiskai nusiteikę asmenys, norintys pasinaudoti repatriacija siekdami išvykti į užsienį, SSRS lenkų kontaktai su tautiečiais iš Lenkijos, motyvai, lėmę sprendimą išvykti ar pasilikti ir kt. Toliau publikuojamas dokumentas vaizdžiai iliustruoja, kokie asmenys domino Lenkijos saugumiečius, kaip ir koku tikslu buvo renkama informacija. Daugiausia duomenų buvo gaunama iš repatriacijos punktų, į kuriuos pirmiausia patekdavo iš SSRS atvykę asmenys. Duomenų, rodančių, kaip šią instrukciją sekėsi įgyvendinti, nėra.

Instrukcija dėl operatyvinės veiklos taisyklių, taikomų repatriacijos punktuose iš SSRS grįžtantiems repatriantams

Vidaus reikalų ministerija
3-iasis departamentas

Varšuva, 1957 06 19

Ypač slaptai
Egz. Nr. 2

Instrukcija Nr. I/57

Š. m. kovo 21* d. Lenkijos Liaudies Respublikos Vyriausybė ir Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Vyriausybė pasirašė susitarimą „Dėl tolesnės lenkų tautybės asmenų repatriacijos iš SSRS terminų ir tvarkos“.

Prie repatriantų priskiriami ir asmenys, kurie turi teisę į repatriaciją, bet šiuo metu gyvena izoliuotose SSRS vietose. Dalis repatrijuojančių asmenų SSRS atsidūrė dėl savo reakcinės ir fašistinės veiklos 1939–1945 m. arba buvo ten baigiantis karo veiksams.

Šiuo metu dauguma minėtų repatriantų teigiamai vertina šalyje vykstančias permainas ir nori kūrybiškai prisidėti prie socializmo kūrimo Lenkijos Liaudies Respublikoje.

Vis dėlto tarp jų esama ir tokių, kurių pažiūros reakcingos ir kurie laikosi antisovietinių ir antiliaudinių pozicijų bei aukština savo fašistinę veiklą.

Neseniai gauti ženklai rodo, kad daugelį jų sieja organizaciniai ryšiai, sukurti bendros veiklos pagrindu okupacijos laikotarpiu, atsiradę pirmaisiais išlaisvinimo metais ar būnant kartu SSRS įkalinimo stovyklose.

Be to, užfiksuota nemažai reakcinės dvasininkijos ir kitų priešiška nusiteikusių asmenų mėginimų panaudoti repatriantus siekiant organizuoti priešiškos antiliaudinės ir antisovietinės propagandos sklaidą.

Saugumo organams kyla uždavinys užkirsti kelią iš SSRS grįžtančių repatriantų priešiškiems kėsams ir veiklai.

Šį uždavinį privalo įgyvendinti saugumo tarnybos skyriai WKMO**, į kuriuos šiuo tikslu paskirti repatriacijos punktuose slaptu etatu dirbantys saugumo pareigūnai.

I. Saugumo tarnybos pareigūnui, dirbančiam repatriacijos punkte, priskirtinos šios operatyvinės užduotys:

1. Nustatyti ir iš dalies ištirti tarp repatriantų tuos asmenis, kurių elgesys, santykiai su reakciniais elementais, reakcingas ir fašistinis požiūris kelia įtarimą, kad šiuo metu jie vykdo priešišką Lenkijos Liaudies Respublikai veiklą.

2. Turėti omenyje, kad minėti asmenys gali užmegzti žvalgybos ryšius ir organizuoti perdavimo kanalus, remdamiesi savo buvusia aplinka SSRS. Pirmiausia būtina atsižvelgti į priešišką veiklą:

- a) b[uvusių] dvarininkų ir kapitalistų,
- b) b[uvusio] Generalinio štabo II sk. aktyvo,

* Turėtų būti 25.

** Vaivadijų civilinės milicijos komisariatuose (orig. Wojewódzkich Komendach Milicji Obywatelskiej).

c) b[uvusio] sanacinio režimo vadovų aktyvo iki karo ir okupacijos laikotarpiu,
d) b[uvusių] NSZ*, WiN**, AK***, kitų reakcinių ir fašistinių organizacijų aukštesniųjų karininkų.

3. Informuoti tarnybos kanalais Vyriausybės įgaliotinį repatriacijai apie repatriacijos punkto darbuotojus, kurie savo elgesiu ir darbu vykdo tarp repatriantų priešišką veiklą, siekdami pašalinti juos iš repatriacijos punktų.

II. Kad įgyvendintų šiuos uždavinius, saugumo pareigūnas atlieka šiuos veiksmus:

1. Nagrinėja repatriantų asmens bylas, atkreipdamas dėmesį į 15 ir 16 punktus, t. y. siekia nustatyti, ar repatriantas buvo baustas arba suimtas, o jeigu buvo, tai kur, kada, kieno, kokiomis aplinkybėmis, taip pat kada ir kokiomis aplinkybėmis išvyko iš Lenkijos. Priklausomai nuo gautų duomenų atkreipia dėmesį į 13 ir 14 punktus, kuriuose kalbama apie karinės tarnybos eigą ir repatrianto gyvenamąją ar numatomą jo apgyvendinimo vietą Lenkijoje.

2. Kaip darbuotojas kalbasi su repatriantais, kurie savo elgesiu ar žodžiais kelia įtarimą, kad galėjo savo tikrąją politinę praeitį arba nuslėpti, arba atskleisti ją tik iš dalies ar nevisa-pusiškai. Tokie pokalbiai negali būti tardomojo ar žurnalistinio interviu pobūdžio, o turi būti grindžiami pasitikėjimu ir vykti nevaržomai, kaip dalijimasis nuomonėmis laisvoje aplinkoje, pvz., repatrianto nakvynės kambaryje, valgykloje, klube ir pan.

3. Palaiko plačius ryšius su visu repatriacijos punkto personalu, kad galėtų gauti informacijos apie įtarimą keliantį repatriantų elgesį ir pažiūras. Taktiškai bendrauja su punkto personalu ir siekia, kad tarp personalo ir jo aplinkoje neatsirastų nepasitikėjimo ir įtarumo.

4. Mezga ryšius su patikimais repatriantais, pageidaujantiems savo noru padėti nustatyti priešiška veikla užsiimančius asmenis. Pokalbiai su šiais repatriantais turi būti nekonfidencialūs ir vykti draugiškoje, pasitikėjimu grįstoje aplinkoje.

5. Dirba rezidentu principu su WKMO 3-iojo skyriaus nurodytu agentų tinklu. Perduodamas agentų duomenis, 3-iojo skyriaus viršininkas, kad galėtų susisiekti su saugumo pareigūnu, turi pasinaudoti rinktiniais senaisiais agentais, kurie gali prieiti prie dominančių repatriantų, nes yra su jais seni pažįstami arba kadaise vykdė bendrą organizacinę veiklą. 3-iojo skyriaus viršininkas turi užtikrinti pareigūno darbo su agentais konspiraciją. Su operatyvinės veiklos principais būtina supažindinti tiek pareigūną, tiek agentus. Pareigūnas jokia būdu negali perduoti informacijos tiems agentų tinklo atstovams, dėl kurių nėra garantuotas, kad jie išlaikys paslaptį bendradarbiavimo su saugumo organais faktą ir tai, kad kontaktavo su repatriacijos punkte dirbančiu pareigūnu.

6. Remdamasis repatrianto asmens bylos analize, pokalbiais ir susitikimais su agentais, rengia išsamias ataskaitas apie repatriantą, įtariamą vykdantį priešišką veiklą arba galimai linkusį tokios veiklos imtis. Ataskaitose atsižvelgia į gautos informacijos šaltinius, įtarimus patvirtinančius duomenis, nurodo, kokių duomenų trūksta, numatomą repatrianto gyvenamąją vietą ar tikslų jo apgyvendinimo adresą. Ataskaitas kartu su repatrianto asmens bylos nuorašu ir nuotrauka perduoda 3-iojo skyriaus viršininkui.

* Nacionalinių ginkluotųjų pajėgų (orig. Narodowych Sił Zbrojnych).

** Laisvės ir Nepriklausomybės (orig. Wolności i Niezawisłości).

*** Armijos Krajovos (orig. Armii Krajowej).

Rengiantis ataskaitas saugumo tarnybos pareigūnas užtikrina, kad jos nepatektų į neigaliųjų asmenų rankas, o jų laikymo būdas ir rengimo vieta atitiktų konspiracijos reikalavimus.

7. Perduoda per 3-iojo skyriaus viršininką atitinkamiems MO* padaliniais informaciją apie repatriacijos punkto personalo kriminalinius nusikaltimus.

III. Siekiant garantuoti saugumo tarnybos pareigūno operatyvinės veiklos konspiraciją, repatriacijos punkte nustatoma tokia tvarka:

1. 3-iojo skyriaus viršininkas su saugumo tarnybos pareigūnu ir saugumo tarnybos pareigūnas su 3-iojo skyriaus viršininku tarnybos reikalais susisiečia už MO padalinio ir repatriacijos punkto ribų garantuojančioje konspiraciją, paprastai privačioje ar kitoje nuošalesnėje vietoje.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad repatriacijos punkte dirbantis saugumo tarnybos pareigūnas ir asmeninius reikalus, susijusius su savo buvimu MO padalinio pastate (pavyzdžiui, norėdamas gauti iš WKMO Finansų skyriaus aprūpinimo priemonių ar kitų paslaugų), privalo tvarkyti per 3-iojo skyriaus viršininką ar 3-iojo skyriaus viršininko įgaliotą darbuotoją.

Šios taisyklės nesilaikoma tik išskirtiniais atvejais. Pvz., saugumo tarnybos pareigūnas, norėdamas perduoti WKMO 3-iajam skyriui skubią informaciją, gali pasinaudoti „We-Cze“** prie PKMO.

2. Saugumo tarnybos pareigūnas susisiekti telefonu su MO komendantūra arba MO komendantūra – su saugumo tarnybos pareigūnu gali tik naudodami nustatytą slaptąžodį.

3. Repatriacijos punkte dirbantis saugumo tarnybos pareigūnas pats nesiima aktyvios operatyvinės veiklos, pvz., verbavimo, apklausų ir t. t.

IV. Dokumentai, gauti iš repatriacijos punkte dirbančio saugumo tarnybos pareigūno, naudojami tokia seka ir tvarka:

1. Parengtus operatyvinius dokumentus repatriacijos punkte dirbantis saugumo tarnybos pareigūnas perduoda 3-iojo skyriaus viršininkui.

2. 3-iojo skyriaus viršininkas nurodytus duomenis priklausomai nuo repatrianto gyvenamosios ar numatomos apgyvendinimo vietos siunčia atitinkamos vaivadijos 3-iojo skyriaus viršininkui.

3. 3-iojo skyriaus viršininkas, iš 3-iojo skyriaus, kurio teritorijoje yra repatriacijos punktas, viršininko gavęs duomenų apie keliančią įtarimą repatrianto politinę veiklą, nustato, ar šis asmuo deklaravo savo numatomos gyvenamosios vietos adresą, ir priklausomai nuo gautos informacijos nurodo atitinkamai 3-iojo skyriaus grupei ar saugumo tarnybos PKMO skyriui pradėti operatyvinės apskaitos bylą. Operatyvinės apskaitos bylą tvarką ir pagrindus nustato bendrosios saugumo tarnybos taisyklės. Informacija, rodanti, kad repatriantas tik skleidžia žalingas žinias apie SSRS, perduotina visuomeninėms grupėms, pvz., Nacionalinei tarybai, kad ši surengtų su tuo asmeniu jo sąmoningumą keliantį pokalbį.

4. 3-iojo skyriaus viršininkas, kuriam pavaldus punkte dirbantis saugumo tarnybos pareigūnas, iki kiekvieno mėnesio 3 dienos parengia VRM 3-iajam departamentui specialią ataskaitą, kurioje nurodo, kam pateikė žinias, to asmens pavardę ir perduotos informacijos santrauką.

* Civilinės milicijos (orig. Milicji Obywatelskiej).

** Ypač operatyvus ir patikimas tarnybinis ryšys.

5. Gavus duomenų apie priešišką repatrianto veiklą, kurią koordinuoja 3-iasis departamentas, 3-iojo skyriaus viršininkas perduoda 3-iajam departamentui dokumentų originalus.

V. Baigiamosios pastabos:

1. Šią instrukciją 3-iojo skyriaus viršininkas aptaria su repatriacijos punktuose dirbančiais saugumo tarnybos pareigūnais.

2. 3-iojo departamento direktoriaus 1956 m. vasario 4 d. instrukcija Nr. 1/56* netenka galios.

2-ojo departamento direktorius
plk. Paszkowski,
(antspaudas)

Nuorašas tikras:
3-iojo departamento raštinės viršininkas
Cacko Z., Chor.
(parašas)

Išsiųsta pagal paskirstymą

125/VI/MD

Lenkijos tautos atminties instituto archyvas, IPN BU MSW II 4569, l. 1–6.

* Toje instrukcijoje taip pat daugiausia dėmesio buvo skiriama lenkų pagrindžio organizacijų nariams, apie kuriuos informacija buvo gaunama iš repatriacijos anketų ir agentų. Žr. P. Kobat, „Repatrianci z ZSRR w dokumentach organów bezpieczeństwa“, *Niezależna gazeta polska*, 2008, sausio 4, p. 1–3.